

Мила Кръстева

СЕМАНТИКА И СТРУКТУРА НА СЪБИТИЕТО В БЪЛГАРСКИТЕ РАННОВЪЗРОЖДЕНСКИ ПОВЕСТИ

Спецификата на действието в българските ранновъзрожденски повести доказва, че по пътя на абстрахиране от конкретната повествователна стратегия може да се изведе един общ модел, около който се структурират сюжетите и който условно може да се нарече „**нещастна фамилия**“. В този смисъл заглавието на първата Друмева повест е откритие за поетиката на сюжетите на първите български повести, чийто устойчив знак е нещастieto в семейно-родовия космос.

Ядрото, около което Друмев, Блъсков и Каравелов структурират сюжетите на своите творби, е **събитието**. Възрожденските белетристи избират събития с конкретни аналози в историческата съдба на българите и чрез различни темпорални и каузални връзки следят резонанса от духовното и политическо робство над носителите на патриархалния идеал.

В повечето определения за сюжета събитието се откроява като негов структурно-семантичен компонент¹. Литературоведите обаче пропускат да отбележат, че параметрите му не са константни величини. Тяхната специфика се обуславя от особеностите на конкретния жанр и литературно-историческата среда, в която битува. В граматиката на сюжета събитието е сложно изречение, съставено от по-малки по обем и семантика събития. Между всички сюжетни събития съществува определен ред и йерархия. За да се отграничи събитието, без което сюжетът би бил друг, т. е. би променил изцяло своя смисъл, ще въведем и дефинираме понятията **макросъбитие** и **микросъбитие**².

Макросъбитието е структурна опора на сюжета, неговата семантика предопределя сюжетната развръзка. „Отнемането му“ от сюжета би довело до разпадане на системата от събития и до промяна на основния сюжетен смисъл. Броят и съдържателната специфика на микросъбитията може да бъде произволен и изцяло зависи от повествователя и неговото умение да навързва заплетени ситуации.

Като макросъбитие в сюжета на „Изгубена Станка“ ще определим **отвлечането**, а като микросъбития — **двуборството** и **освобождаването** на младите жени. Отвлечането на Станка и Неда завързва сюжетния възел и бележи началото на политическата колизия. В процеса на развитие на сблъсъка между татарите и българите колизията се разклонява на многобройни интриги, например: „Станка—татарите“, „Петър—хайдугите“, „освободители—освободени“ и т. н. След отвлечането се структурират и нови събития, в случая двуборството и освобождаването. Последните две определят посоката на развитие на колизията и изписват нейното съдържание. От своя страна второто и третото събитие, т. е. двете микросъбития, са съответно кулминация и развързка на сюжета на „Изгубена Станка“. Каква е сюжетната функция на всяко от посочените събития? Доминанта в системата от събития е отвлечането, без него не би се стигнало до юначната защита на Станка и Неда, а също и до освобождаването им. Макросъбитието е едно, то е задължителен компонент на сюжетната структура на първите български повести. Първите разказвачи на оригинални повести избират макросъбитието като прекрещаване границите на забраната на дадено семантично поле³. Това семантично поле е или в сферата на взаимоотношенията „раи—друговерци“, или в обсега на патриархалната общност, където незначителното на родителската воля се тълкува като нарушаване на правилата и се наказва.

В сюжета на „Изгубена Станка“ макросъбитието обективира конфликта между българите и „другите“. Какво ново внася макросъбитието в сюжета? Татарите нахлуват в дома на дядо Иван и баба Рада и отвлечат децата им. Това нарушава изначалното равновесие, съществувало преди това на различни равнища. След отвлечането в дома на дядо Иван всичко се преобръща, останалите живи в семейството са изправени пред кризисна ситуация. В татарския стан преди отвлечането са установени конкретни взаимоотношения, които ще се променят след влизането на Станка и Неда. Оформят се двете страни в политическата колизия — силите на действието (татарите) и силите на противодействието (българите)⁴. Отвлечането е и начало на прехода от щастие към нещастие, от равновесие към неговото накърняване. Т. е. всичко, което е имало определен статут, след структурирането на макросъбитието възприема друга посока на развитие.

Теоретически съществува възможност за промяна на микросъбитията. Вместо схватка например първото микросъбитие би могло да бъде среща между раите и господарите, която да доведе до помирение. Или пък вместо освобождаване на Станка и Неда, те биха могли да бъдат заробени от татарите. От сюжета на „Изгубена Станка“, който визира модела „нешастна фамилия“, не може да се „отнеме“ единствено макросъбитието. Без отвлечането на българските жени сюжетът на повестта би бил друг. Изборът на отвлечането за макросъбитие има и по-дълбок сми-

съл, който трябва да се потърси в контекста на отношенията между българите и друговерците, затриващи подредения патриархален свят. Отвлечането на българска мома от иноверец само по себе си е изпитание и поставя българския род в кризисна ситуация. Затова и много от ранновъзрожденските повести избират отвлечането за възел на своите сюжети. Застъпената теза би могла да бъде подкрепена и с още един аргумент. Става дума за женското присъствие в сюжета и за заглавието на повестта. Действието в „Изгубена Станка“ следи активните прояви на Петър, Васил, Желю, Никола, дядо Иван и Стоянчо, т. е. открито е мъжкото активно присъствие в сюжета. Жените са или отвлечени (Станка и Неда), или остават у дома (съпругите на хайдутите), или пък загиват (смъртта на баба Рада). Т. е. те не участвуват в преки конфронтации. Станка, чието име носи повестта, се появява само в началото и в края, а за случилото се с нея между завръзката и развързката на сюжета узнаваме от диалога на другите герои. Станка е с косвено участие в действието, а съдбата ѝ изцяло зависи не от нейното поведение, а от изхода на двубоя между българите и татарите. Петър е този, който ще търси съюзници, той ще подготви заговора срещу похитителите и юначеството му ще спаси младите жени. Тогава защо повестта не се нарича „Юначеството на Петър“ например, а е озаглавена „Изгубена Станка“? От гледна точка на уплътненост (на пряко участие на героинята в действието), заглавието няма сериозна сюжетна мотивация. Тя трябва да се потърси другаде — в дълбините на българската традиционна култура. Отвлечена от татарите, Станка е изгубена за българското. Заглавието е знак за една възможна любов между българска мома и иноверец, затова грабването на българка от „чужд“ човек е доминанта в системата от събития. Отвлечането на млада жена е загуба за българския род и заплаха за неговото продължение. И за да се съгради ново равновесие, и за да се постигне нова хармония в българския род, годеникът, а не някой друг, трябва да я върне при „своите“. Петър и Станка създават свой дом и така се противопоставят на хаоса в робското пространство. И още нещо за сюжета на „Изгубена Станка“. Развързката само на пръв поглед е „щастлива фамилия“. Разказвачите на повести не са готови все още да покажат радостта и щастието в българския дом. Може би тъкмо поради тази причина Блъсков съобщава само с няколко реда за сватбата на Станка и Петър. Онова, което истински вълнува повествователя, а и читателя, е нещастieto на рода и пътищата, които водят към него. В робското пространство българската фамилия винаги ще бъде застрашена. В културните реалии на 60-те години на XIX век, когато българското все още не се е определило като царство⁵, възможният сюжетен модел е „нещастна фамилия“.

Макросъбитието във всяка повест има свое неповторимо звучене, героите и онова, което се случва между тях, изписват конкретния сюжет

на творбите. Но въпреки многообразието на семантиката и структурата на макросъбитието биха могли да се обособят и повтарящи се особености. Те са структурно-семантичните опори на сюжетната парадигма на модела „нешастна фамилия“.

В плана на структурата повтарящите се характеристики са:

- **предсъбитийна ситуация**, която представя модусите на изначалното равновесие;
- **начало (завръзка)** на макросъбитието, което има основанието си в накръняването на някакво изначално равновесие, не можещо да съществува без по-нататъшни промени;
- **развитие на макросъбитието**, обективиращо процеса на навързване на микросъбитията и разпределението им около структурното ядро;
- **развързка** на макросъбитийната колизия, която разрешава конфликта между противоборстващите страни. Развързката на конфликта винаги е фатална за българския род, винаги е гибелна за българската фамилия.

Особеностите на съдържанието на макросъбитието предоставят възможност за типологизиране на макросъбитийната колизия. В първите български повести сюжетообразуващи са две колизии, всяка от които има няколко разновидности. Тези колизии са:

1. **Политическа** — разгърната като сблъсък между българите роби и друговерците. Завръзката на колизията може да бъде резултат от:

а) **отвлечане** („Изгубена Станка“, „Турски паша“, „Неда“, „Дончо“, „Нешастна фамилия“);

б) **убийство в българския дом** („Горчива съдба“, „Сирото семейство“ и др.).

2. **Генеративна** — представена като:

а) **матримониален сблъсък** („Воевода“, „Божко“, „Слава“, „Сока“, „Стоян“, „Стана“ и др.);

б) **духовен сблъсък** (противопоставяне на род—личност, постигнато в сюжетите на „Ученик и благодетели“ и „Злочеста Кръстинка“).

Веднага трябва да се уточни, че всяка от ранновъзрожденските повести съдържа не един, а няколко конфликта. Например в „Нешастна фамилия“, „Ученик и благодетели“, „Изгубена Станка“, „Злочеста Кръстинка“, както и в повестите на Каравелов с композиция „разказ в разказа“, има отвлечане, има смърт, има и сватби. Всички повести разказват за борбата между поробените и поробителите, а повечето от тях следят и колизията между традиционните форми на живот и новото, навлизащо в живота на нацията. За макросъбитийна колизия се определя онази, която е завръзка за сюжета и която се свързва с началото на нарушаването на семейно-родовото единство.

Матримониалният конфликт има различно отношение към сюжетите на първите български повести. Той може да бележи началото на макросъбитието или да се свързва с микросъбития. Повтарящото се в повестите, които развиват матримониалната колизия, е:

— младите са на възраст за женитба, но съществува забрана, зададена от „свой“ или от „чужд“ човек;

— за да се осъществи бракът, героите ще трябва да преминават през многобройни изпитания.

Причина за брачната колизия в „Слава“, „Божко“, „Стоян“ и „Сока“ е дизюнкцията в семейството на младоженците или неразбирателството между сватовете. Макросъбитието развива фолклорния мотив „родители вредят на щастието на децата си, но те са неразделни“, а негов вариант в „Божко“ е „мащеха вреди на завареницата си“. Нехомогенността в представите на родителите и децата за избор на брачен партньор води и до влошаване на отношенията между старите и младите. Слава и Драган, Стоян и Теофану, Сока и Ференци не зачитат патриархалните норми за брачно съжителство и родово продължение и единствената възможна развръзка е нещастieto на техния род. Така етнопсихологическите процеси в живота на нацията влияят върху избора на ранновъзрожденските сюжети и предопределят техните развръзки.

В „Слава“ на Л. Каравелов всички близки на младите се досещат за тяхната взаимна обич, но правото на избор на невеста принадлежи не на момъка, а на неговите родители. Зад това право и този избор се крие определен морал за допустимото според патриархалната оценяваща практика. Недоволството на дядо Божил и баба Божилица, както и на старите хора в селото, е предизвикано от поведението на Слава. Тя е пъргава, весела и красива, но в същото време е „ленива, мързелива и китлива“, т. е. не е като другите моми в селото. Нейното поведение не се слива с идеала за поведение, което трябва да показва младата невеста. И още нещо — девойката съзнателно натрапва другостта си, като отказва да се промени и да поправи държанието си. Това според кода на патриархалната етика се квалифицира като грях и носи наказателни санкции. Слава ще влезе в Драгановия дом, пренебрегвайки родителската воля, и така ще накърни постигнатата в семейството хармония. Оттук насетне ще започнат бедите. Условието, което семейството трябва да зачете, за да бъде щастливо, е: „Хората не се женят, за да имат в къщите си натруфени кукли, а да живеят по-добре и да има кой да ги гледа на старини“⁷. Всяко друго поведение би било отклонение от господстващия критерий за оценка на индивидуалното поведение. Патриархалната аксиология абсолютизира традицията, завещаните норми са мярката, с която се мери в патриархалното пространство. Драган се жени за Слава само защото „му се харесва повече от сичките други момичета“, и това го обрича на нещастие. Глед-

ната точка на патриархалната домовитост е: „Не, синко, не аз съм ти казвал хилядо пъти, че не ще да имам такава снаха, каквата е Слава. Аз не съм грък, майка ти не е чорбаджийка и синът ни не трябва да бъде ветрогонец и да води такава жена, която да се бои да намокри ръцете си в коритото или която мисли само с какво да се накити... Само гъркините и само пловдивските чавки седят и кръстосват ръце, гледат из прозорците, намигат на момците, китят се от утрената до вечерта, водят мъжете си за носовете, продават честта си за магаретарено зърно и хвалят се със своите гнусотии. Нашата работа е друга. Ние сме българи, а българинът трябва да живее просто, честито, честно и хрисимо. Ако аз работя от утрента до вечерта, то и снахата ми трябва да бъде работница, послушна и честита. Твоята майка едно време не приличаше на Слава“⁸. Патриархалният човек се себеутвърждава, като повтаря постъпките на другите и като спазва задължителната норма. Портретът на майката е образецът в патриархалния дом, това, което върши майката, е мярката, с която се мери в семейно-родовия космос. Слава и Драган проблематизират бъдещето на целия род, защото рушат утвърдения нравствен коректив. Младоженците сами избират съдбата си и така застрашават родовото единство. С избора си те отказват да се впишат в традицията, поради което бунтът им се оценява като прекрочване на границите на традиционни забрани. Така те стават „не-свои“ в патриархалния социум. Затова и женитбата им се смята за магьосничество и невестата ще бъде наречена „магьосница“ и „гъркиня“. Опитите на свекървата да спаси младата жена от мързела остават напразни. Старите в общността няма да променят отношението си към Слава, те ще продължават да я приемат за „не-своя“ и така ще я изтласкат от защитеното патриархално пространство. Маркерите „гъркиня“ и „магьосница“ символизират „чуждото“, т. е. недоброто. И двете страни в семейството — родителите и децата — се стремят към щастие, различни обаче са критериите за неговото постигане. Младите пренебрегват традиционните поведенчески правила и отнемат правото на родителите да изберат годеница за своя син. Уязвени са родителските чувства, затова и последствията ще бъдат фатални. Нещастieto на младоженците рефлектира върху всички, които са в близки отношения с тях. От позицията на родовото единство бягството на Слава от дома се тълкува като негативен акт. Слава напуска семейството и загубва защитната сила на родното място. Следствията са: влошаване на отношенията между свекъра и свекървата, а също и между Слава и майка ѝ. Оформя се интригата „Драган — Янаки“, а магьосничествата на гърка застрашават всички в дома на Драган. Нещастieto вече е неизбежно. Сторено е провинение и то трябва да се изкупи от всички. Патриархалният родов космос има свое мнение за вина и свое наказание за провинилите се. Трагичната участ на младите ще преследва всички носители на родовата цялост, територията на хармонично-

то в българския род е безвъзвратно изгубена. Драган „продава душата си на дявола“, след което идват много смърти. Съдбата на Драгановия син пак е нещастие. Такава е реализацията на модела „нешастна фамилия“ в повестта на Л. Карвелов.

В „Стоян“ основната сюжетобразуваща колизия отново е свързана с матримониалния сблъсък, чието начало се бележи от „престъпването“ на бащината воля. Идеята в повестта е закодирана в паремия „Земни си жена от своето село, защото познаваш кой я е родил и кои пити са месени от ръцете ѝ“ — казват нашите старци, а старостта е ум и разум...“⁹. Тази идея е предпоставна за сюжета. Събитията са избрани така, че да илюстрират правотата на това твърдение. Бащиният завет е: „Не прави това и това, за да не ти се случи нещо недобро“. Така формулираната забрана предоставя две възможности за развитие на колизията:

а) при зачитане на бащината заръка развръзката на матримониалната колизия би била в посока към щастие;

б) при нарушаване на последното желание на родителя развръзката, обратно, ще бъде в посока към нещастие.

Повествователят избира именно този, втори вариант за сюжетен модел на повестта „Стоян“. Щастието е възможно на микросюжетно равнище, то е постигнато в дома на Тота и Павел. Те живеят в мир и любов, защото бракът е между хора с еднакво верско самосъзнание. Подборът на макросъбитията е подчинен на идеята за погубващата сила на „чуждия“ (не-свой) свят. Стояновата сестра е постигнала хармоничен брак, съградила е свой уютен дом, защото сред тях не живеят „ни гърци, ни гъркомани, ни челебии, ни кокони“. Младоженците са спазили правилата за покорство и са се подчинили на силата на поведенческите автоматизми.

Изборът на Стоян е друг — бракът му с Теофану Пападатис руши патриархалните социални ритуали. Развръзката е предопределена от този избор. Сюжетът отново е „нешастна фамилия“, постигнат с друг дискурс.

Повестта „Божко“ структурира матримониалната колизия около конфликта между два български рода. Отказът на Радивица да даде завареницата си за Божкова съпруга накърнява равновесието в дома на момъка. Сюжетът съдържа няколко микросъбития. Божко има възможност да влезе в семейството, но трябва да се съобрази с волята на Радивица и да вземе за невеста доведената ѝ дъщеря. След отказа на героя да се подчини отношенията в семейството на Каля и Ружица се усложняват чрез вплитане на интригата „Каля—Евгений“. Оформя се любовен триъгълник, като изкусителят е „чужд“ човек. Нешастието в повестите се носи от друговерците, тази идея е предварително закодирана. В случая намесата на Евгений в семейно-родовите отношения има конкретна сюжетна функция. Ако се позовем на терминологията на Вл. Пропп¹⁰, ще посочим, че ролята на

любовника (в матримониалния сблъсък) е амбивалентна, т. е. той едновременно е помощник (в дома на Радивица) и вредител (в семейството на Божко). Намесата на любовника катализира развитието на действието в посока към нещастния финал. Интригата „Каля—Евгений“ е ново произшествие, което ще попречи на възможния желан от Ружица и Божко брак. До момента на оклеветяването Божко не участва пряко в сблъсъка. За онова, което върши или възнамерява да предприеме, читателят узнава от майка му или от другите участници в действието. След включването на Евгений в сюжетните отношения Божко преминава към активна намеса в онова, което се случва. Конфликтът между двата български рода придобива нови измерения, сега акцентът е поставен върху социалните различия. Поведението на младия мъж в конака е открит бунт срещу волята на господарите. Само на пръв поглед развръзката на матримониалната колизия е щастлива, всъщност не се узнава дали изходът е благополучен за младите. В повестта отсъства пряко текстово маркиране за брак между Божко и Ружица. Нещастieto се носи от смъртта на Каля, което ще усложни съществуващите дотогава отношения. Даже бракът на младите да беше се осъществил, това не би променило основния смисъл на сюжета, той пак би бил „нещастна фамилия“. Различен е само пътят към нещастieto.

И в „Стана“ макросъбитieto е свързано с нарушаване на изконни ценности и представи за родово продължение. Стана зачева и ражда дете извън брака и това я лишава от възможността за хармонично вписване в отношенията на „почтенните християни“. Майчинството извън брака нарушава ефективността на обредните ритуали, то е прекрачване на границата на едно патриархално табу и затова единствената възможна развръзка е нещастие за българския род. Стана не зачита правилата за отношенията род—личност и затова детето ѝ ще бъде наказано, ще му бъдат отказани обич и закрила. Младата майка не спазва сакрални норми, а подобен модус на поведение се наказва и това ще рефлектира върху всички носители на родовата цялост. Прекрачвайки забранените граници в патриархалното пространство, Стана губи защитната сила на социума. Затова тя става „чужда“ в обществото на достойните хора: „Когато православните ореховчани се известиха отде е, коя е и защо е дошла в градът им, то захванаха да я гледат накриво, да бягат от нея като от чумава.“¹¹ Оценките на майката, братята и на старите хора в селото обективират санкциониращата мощ на унаследените поведенчески правила. Сторено е провинение от гледна точка на патриархалната етика и то трябва да се изкупи. Единственият възможен изход от развитието на матримониалната колизия е нещастieto на младата жена и на нейните близки. Бабата сама ще удави незаконороденото си внуче, според библейските норми това е смъртен грях, но според патриархалната аксиология това е единственият на-

чин за възвръщане на равновесието в рода. Патриархалният закон не допуска онова, което се случва между Стана и Герасим, затова и детето им ще бъде убито и така ще се прекъсне възможността за родово продължение. Обществената оценка е: „Герасим е такъв човек, от когото трябва да бяга и живо и мъртво, и старо и младо, и честно и безчестно. Ако той поразенник влезе в някоя къща, то тая къща трябва да бъде затрита.“¹² И домът на Стана се затрива, и родовите корени ще бъдат изтръгнати. Или, казано с други думи, за да се постигне моделът „щастлива фамилия“ — едно от задължителните условия е спазването на правилата, гарантиращи повторимост на патриархалния морален код.

Женитбата и създаването на семейство са взелът, който заплита сюжетите на много от възрожденските повести. Матримониалният конфликт обаче не винаги се свързва с макросъбитието. Често бракът е логическа последица от накърняването на изначалното равновесие, което е станало преди завързването на брачната колизия. Така че причините за нейното структуриране се крият в предишни конфронтации. Такъв е характерът на любовната връзка Найда — Хайредин — Изумруда в повестта „Турски паша“ на Л. Каравелов. Матримониалният конфликт е микросъбитие. Като макросъбитие в сюжета ще определим отвличането на трите деца от турците. Микросъбития са например и пътешествието към Цариград, помохамеданчването на Стамен (Хайредин), браковете му най-напред с Найда, а по-късно и с Изумруда, издигането му в социалната и политическата йерархия и т. н. Тези събития са логическо следствие от отвличането, което вече е предопределило фаталната развръзка. И без всички тези микросъбития сюжетът пак би бил модификация на модела „нешастна фамилия“, защото български деца са отнети насила от дом и родина. Този кървав данък проблематизира хармонията в рода и става знак за нещастие. Каквито и да са микросъбитията, героите все ще преминават през изпитания, за да стигнат до неизбежната развръзка. Отвличането е същностно за сюжета, а микросъбитията изписват детайлите на модела „нешастна фамилия“. Но думата ни е за матримониалния конфликт и неговата конкретна реализация в „Турски паша“. Решението за брак между българска девойка и мохамеданин е взето от чужд човек, отговорен за съдбите им и младите нямат избор, те трябва да се подчинят. Но верските различия ще ги изправят пред непреодолими препятствия. Преди брака Найда поставя условие, чието спазване гарантира хармонична брачна връзка. Заради щастието на младите много неща трябва да се променят:

— Хайредин, по изрично настояване на Найда, трябва да възвърне бащината си вяра;

— трябва да изостави всичко, придобито в чуждоетническото пространство, защото то символизира възможното недобро;

— младоженците трябва да се върнат у дома, т. е. в границите на българската етническа територия.

Идеята за защитната сила на родното пространство и за хаоса в „чуждия свят“ е предпоставна за сюжета на „Турски паша“. И всички събития са избрани така, че да илюстрират правотата ѝ. Херменевтиката на робското пространство излага българския род на изпитания, „липсва или е силно разколебана оная социална топка, в която индивидът се усеща дел. гиран и да очаква поне минимални гаранции за своята сигурност.“¹³ Затова и нещастieto е надредно спрямо героите и сюжета, то е навсякъде — в социума, в сферата на отношенията между българите и „другите“, в сблъсъка между поколенията. Нещастieto е семантична константа на сюжетите на ранновъзрожденските повести, затова и разврзките са винаги катастрофални. Всъщност съществува потенциална възможност за щастлива разврзка. След брака си с Найда Стамен-Хайредин стига до прозрение за истинския смисъл на своя живот. Впоследствие той ще се върне към християнската вяра, ще отдаде живота си за свободата на родината. Но реалното развитие на сюжета е в друга посока. Инцестуалният брак е онова произшествие, което ще направи невъзможен щастливия изход от събитията. Женитбата между брата и сестрата се тълкува като наказание за променената вяра. Пак „нещастна фамилия“ със свършено различна система от събития.

Различна е и сюжетната функция на смъртта в танатологията на ранновъзрожденските повести. В „Сирото семейство“ убийството е структурно и семантично ядро на сюжета. Предпоставка за политическата колизия е свадата между двете жени в банята — между българка и туркиня. Повествователят съзнателно съобщава, че преди разпрата българското семейство е било на почит, обичано от „мало и голямо“, от своите и от турските управници. Неделювица би могла да потисне гнева си, да се подчини на забраната на ханъмата и да забрави обидата. Но вместо това българката ще пренебрегне правилата и това ще погуби целия ѝ род. Развитие и разврзката на макросъбитийната колизия са предопределени от историческия сблъсък, тяхната семантика има исторически обективна логика. Идеята, на която е подчинен сюжетът, е „Турчинът ще си остане засякога турчин: него ни бог, ни хората няма да изправят“¹⁴. Домогванията на българите са справедливи, но поробителите ще ги накажат за дързостта им. Каквато и сила да се намеси, агресията над беззащитните не ще може да бъде овладяна. Затова няма да помогнат нито намесата на Вълко, нито ходатайството на Стоян пред турските управници. Решението за затриването на българския род вече е взето и убийството е неизбежно. Погубена е майката, избити са децата, картините на насието са потресавачи. Жертвите дори не успяват да се отбраняват. Масовостта на убийството ще има психологически резонанс върху малкото дете, нево-

лен свидетел на трагичния край на близките си. Пак „нешастна фамилия“, отново сирото семейство.

Убийствата, смъртта ще рушат целостта на патриархалния род, но и българите ще убиват насилниците си. Ще отмъсти за озлочестената си дъщеря и Танчо Галина от „На чужд гроб без сълзи плачат“ на Каравелов. Със сила е грабната българска мома, засегнато е най-интимното чувство на рода. Баштата няма друг избор, освен да убие насилника на детето си. Читателят не узнава за колебанията и съмненията на Танчо Галина, поругана е девическата чест и отмъщението е неизбежно.

Убийството структурира и микросъбития. Такава е неговата семантика в „Нешастна фамилия“, „Изгубена Станка“, „Турски паша“, „Неда“, „Дончо“, „Слава“ и т. н. Убийците са „другите“, те сеят смърт, за да разкъсат родовите връзки и да изправят българите пред изпитания. Татари, еничари, турци, кърджалии, гърци рушат един сакрален свят и раите ще се разбунтуват, когато му дойде времето. Картините на убийствата са зловещи: на шиш е набучена двегодишната Недка, за да умре пред очите на родителите си; Емин ще свърже Вълко и Стоян и ще ги пече на бавен огън; на колове ще бъдат побити Рада и Вълко. Почти няма повест, която да не показва насилия и смърт. Издевателствата са поголовни и съзнателни, убийствата са като по историческа принуда.

Понякога героите се самоубиват, за да спасят честта си или за да избегнат проклятието, застрашаващо рода. Така загиват Влади и Ивановата съпруга от „Нешастна фамилия“, на живота си ще посегне и Изумруда от „Турски паша“. Героите приемат смъртта като избавление или като предопределение. Друговерците убиват деца, убиват млади хора, убиват възрастни. „Другите“ убиват българите и не спонтанно, а масово и предумишлено. Смъртта е синоним на игото и в този смисъл събитието „смърт“ има политическа мотивация. Това е единият аспект на модела „нешастна фамилия“, който не би бил повествователно продуктивен, ако нямаше опора в политическата и културната история на българите.

Сюжетите на „Ученик и благодетели“ и „Злочеста Кръстинка“ обективират други процеси в живота на България. Макросъбитийна в тях е духовната колизия, колизията на раздвоението на личността, изгубила територията на патриархалната хармония. Завръзката на духовната колизия е решението (съответно на Живко и Лулчо) да си „търсят честта на чужбина“. В културологичен аспект това означава:

— откъсване на личността от родното пространство, в това число от **дома и родината;**

— отделяне на личността от общността, респективно от рода и семейната среда, където протича животът ѝ и се формира характерът ѝ.

Това са достатъчни основания, за да бъде наказана доброволната самоотлъчка от близките, от „своите“. Пътят към „другия“ свят обекти-

вира дълбоката вътрешна потребност от знание, желанието за досег с непознатото и непровереното. Опитът обаче за себеутвърждаване, при това по начин, избран не от рода, а от индивида, ще деструктурира отношенията в патриархалната система. Затова всички, които имат връзки с младите, ще бъдат подложени на многобройни изпитания и ще бъдат наказани и нещастни. Така че и развързката на духовната колизия отново е предопределена от етнопсихологическите процеси в епохата на Възраждането и от патриархалните представи за добро и зло, за допустим и невъзможен избор.

Какви изводи могат да се направят от казаното до тук?

Първо: За да се изгради парадигмата на едно литературоведско понятие, в случая на **събитието**, то трябва да се ситуира в конкретен културологичен, национален и жанров контекст. Събитието в първите български повести има конкретен теоретичен статут, а неговият аксиологически ракурс е мотивиран от смисъла и съдържанието на епохата, в която творят Друмев, Блъсков и Каравелов.

Второ: Ценности за възрожденското патриархално съзнание са колизиите с „друговерците“ (1) и генеративните сблъсъци (2), защото те показват как българинът се бори, за да запази своя подреден свят, своя сакрален космос. В центъра на възможния за обективиране сюжетен свят се оказва **родът**. Руши се един свещен свят, показва се сакралното — иноверците затриват български жени, потурчват деца, горят бащината стряха и така отнемат всички възможности за българското себеутвърждаване. **Домът, родът и Родината** са в центъра на патриархалния етичен свят, затова са натоварени с максимум сакралност. Другият аспект на сюжетообразуващата колизия също има конкретна етнопсихологическа мотивация. Българинът е в зората на новото време, той ще прекрачи границата на „своята“ (защитената) територия и ще се втурне към опознаване на „чужди“ светове. Това е първата крачка за еманация на личността. Тази борба обаче проблематизира възрожденското аксиологическо съзнание, оттук и нещастieto на българските фамилии.

Трето: В условията на естетическа преориентация, в процеса на промяна на фолклорния с литературен естетически код¹⁵ сюжетите на първите български повести създават националния ракурс на един общочовешки модел, какъвто е моделът „нещастна фамилия“. Неговите опори са родът и нещастieto в родовия космос. Това е, което може да посрещне естетическите потребности на възрожденския читател. Моделът е естетически пълноценен, защото репрезентира различни страни на „ужасните нещастия, които е преживяла цялата българска нация“ (В. Друмев). Въсъщност нещастieto в руслото на българския род е микромодел на националното нещастие, а семантичните опори на модела са **родът, домът и родината**. В условията на духовно и политическо робство те са единств-

вената възможност за личностна и национална идентификация, затова тъкмо те съграждат културологемата на възрожденската аксиология.

Така застъпената теза е актуална и днес, когато българинът отново е изправен на кръстопът, когато изживява един своеобразен духовен **неоренесанс**. В съвременните културни реалии нашият съвременник ще трябва да „потърси себе си“, да съизмери духовния си потенциал с „другите“, да узнае кога е „свой“ и „не-свой“ у дома и чрез досега си до другостта да се върне отново към своите родови корени. Новият прочит на възрожденските повествователни сюжети ни връща към един отдавна забравен „свой“ свят, а той е изворът на онази жива вода, от която ще черпим, за да съхраним духовността на нацията си.

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж. **A. Brooks and R. P. Warren**. *Understanding Fiction*. N. I. 1965. Вж. **S. Chatman**. *Story and Discourse*. L. 1982; Вж.: **I. Souvages**. *An Introduction to the Study of the Novel*. Cheut 1965; **Ив. Попиванов**. Същност и структура на литературната творба. С., 1988, с. 121.

² Идеята за типология на събитията с оглед на отношението им към сюжета като цяло и йерархическата зависимост между тях принадлежи на С. Четман и е защитена в цитираното в бележка № I изследване. Типологията и теоретичните параметри на събитието на българската възрожденска повест са съобразени с особеностите на жанра, ситуиран в конкретния културологичен контекст. Названията „макро-“ „микросъбитие“ са въведени с оглед на българската литературоведска практика.

³ Вж. **Ю. Лотман**. Структура художественного текста. М., 1975, с. 282.

⁴ Вж. **Б. Пенев**. История на новата българска литература. С., 1978, с. 98.

⁵ За херменевтиката на робското пространство вж.: **В. Стефанов**. Херменевтика на робското пространство. — В: *Литературата*. Кн. I, С., 1994, с. 110 — 123.

⁶ Хегел определя **колизията** като накръняване на някакво изначално равновесие, което не може да съществува в този си вид и поради това се стреми към развитие. Вж. Хегел. *Естетика*. С., 1976, с. 286.

⁷ **Л. Каравелов**. Съчинения в дванадесет тома. С., 1984, т. I, с. 241.

⁸ Пак там, с. 240 — 241.

⁹ Пак там, т. II, с. 202.

¹⁰ **Вл. Прош**. Морфология сказки. М., 1975, с. 16.

¹¹ **Л. Каравелов**. Цит. съч., т. III, с. 19.

¹² Пак там, с. 8.

¹³ **В. Стефанов**. Цит. съч., с. 110.

¹⁴ **Л. Каравелов**. Цит. съч., т. I, с. 306 — 307.

¹⁵ Проблемът за естетическата преориентация от фолклор към литература в българското литературознание е поставен от **Б. Пичев** в представителното му изследване „От фолклор към литература. Увод в южнославянския реализъм“. С., 1976.

ИЗПОЛЗУВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. В. Стефанов. Лабиринтите на смисъла. С., 1993
2. П. Арстов. Убийство по български. Сюжети с престъпления в белетристиката от втората половина на XIX век. — Литературна мисъл, 1990, № 10, с. 50 — 59
3. Е. Карапфилов. Заради живота. Как умират героите на българските писатели. С., 1987
4. Б. Ничев. Съвременният български роман. С., 1976